

2. z principu zákonitosti: nič sa nedeje ľubovoľne, nezákonne (str. 397).

Prvý princíp sa stotožňuje so zákonom zachovania, prípadne s chápaním I. Druhý princíp je príliš široký; obsahuje aj prvý a robí ho tak zbytočným. Bunge uznáva súčasnosť príčiny a účinku, ale pochybuje o priestorovej kontinuite (príčiny a účinku) aspoň okrem fyziky. Podľa neho kauzalita sa neredukuje na nemeniteľnú, jedinú a súvislú následnosť stavov a predvídateľnosť na základe zákonov nie je pre neho kritériom príčinnej súvislosti.³⁷ Aj matematická forma zákonov je vzhľadom na jej obsah irelevantná.

V podstate súhlasíme s Bungem pokiaľ ide o obmedzenie zákona kauzality. Také je aj stanovisko Hegla a dialektického materializmu. Podľa nich kauzalita je „len malá časť univerzálneho súvisu“ (Lenin). Od Bungeho sa však líšime v konkrétnom chápaní triedy kauzálnych dejov; táto sa u Bungeho veľmi zúžila v prospech rozšírenia nekauzálnych javov. Pre Bungeho, v protiklade s dialektickým chápaním, kauzalita nie je osobitný prípad vzájomného súvisu, lebo v tomto nejestvujú ireverzibilné produkty. Bunge spája kauzalitu s pôsobením vonkajších faktorov. Charakteristický znak kauzality je lineárnosť príčinných radov, a preto sa kauzalitou nedajú vysvetliť kvalitatívne zmeny. Z okruhu platnosti kauzality sa vymykajú aj procesy samopohybu.

Všetko to dáva jeho chápaniu určité mechanické (neomechanické) znaky.³⁸ No aj napriek tomu jeho monografia, plná myšlienok, dáva mnoho impulzov pre ďalšie prepracovanie tohto problémového komplexu a je v tomto ohľade veľmi zaujímavá.

Prof. dr. Asari Polikarov,
Bulharská akadémia vied, Sofia

SOCIOMETRICKÉ TECHNIKY A MARXISTICKÁ TEORIE SPOLEČNOSTI

MILOSLAV PETRUSEK

V diskusiách o historickém materializmu, marxistickej sociológii a úkolech konkrétnych sociálnych výskumů se věnovalo poměrně málo pozornosti úvahám o metodách, metodických postupech, výskumných technikách a procedurách. Ukazuje se, že metodologický aspekt sociologické problematiky je v současné etapě diskusí přinejmenším stejně významný jako pokusy o vymezení předmětu marxistické sociologie a nadto konec konců od těchto pokusů neoddelitelný. Plným právem proto například Vodzinská a Jadov pokládají za základní předpoklady práce marxistického sociologa osvojit si metodu programování výzkumu, metodiky shromáždění základního materiálu a ovládnutí matematického aparátu

³⁷ Toto stanovisko zastáva napr. M. Born (c. d. v poznámke 4.); my ho zastávame v práci *Princíp kauzality v modernej fyzike*. (God. Sof. Univ., filos.-ist. fak. 47, I (1950/52), Sofia.

³⁸ Pozri G. S. Vaseckij, *O Bungeho knihe*. (Bunge, *Príčinnosť*, 487.)

kvantitativního zpracování získaného materiálu (včetně strojového způsobu zpracování).¹

Je banální pravdou, že ovládnutí a sama volba metodického postupu nebo výzkumné techniky nemůže garantovat průkaznost teoretického závěru (jak tvrdí někteří sociologové západní), sebedokonalejší obecná teoretická koncepce je však na druhé straně právě tak bezmocná a, nutně v určité fázi nebude postačovat aktuálním společenským potřebám, nemá-li k dispozici rozsáhlý a promyšlený inventář výzkumných metod, procedur a technik, tedy prostředků k obohacení teorie novými fakty, údaji, poznatky. Období dogmatismu v marxistické teorii, které akcentovalo především deduktivní aspekt historického materialismu, nevytvářelo přirozeně příznivé podmínky k rozpracování vhodných metodických postupů a téměř programově podceňovalo význam konkrétních sociálních průzkumů. Není proto náhodou, že na jedné straně do dnešní doby nemáme v marxistické literatuře souhrnnou fundovanější práci o základních metodách konkrétního průzkumu, že dokonce nemáme ani unifikovaného pojmosloví atd., na druhé straně, že se právě těmto otázkám v souvislosti se společenskými potřebami i potřebami rozvoje marxistické teorie věnuje dnes zvýšená pozornost.²

Vážné zamýšlení nad metodologickými problémy marxistické teorie společnosti je provázeno stejně vážným úsilím kriticky zhodnotit, posoudit a případně využít některé postupy vypracované buržoazní sociologií, přirozeně především jejím empiricky orientovaným proudem. O účelnosti takové kritické prověrky a reálné možnosti využití některých konkrétních pracovních postupů západní sociologie není dnes v marxistické literatuře vcelku pochybností, nicméně taková právě jen obecná proklamace byla by málo platná, nebyla-li by provázena konkrétním úsilím ukázat jak, kde a kterých postupů lze využít, jak je třeba je modifikovat, aby byly použitelné v našich poměrech a po jakých úpravách je lze začlenit do kontextu specifických marxistických metod bez nebezpečí znehodnocení zobecňujících závěrů. Není vcelku nejasností v otázce volby kritických postupů při posuzování teoretické hodnoty jednotlivých buržoazních sociologických systémů³, ukazuje se však, že rozbor metod, procedur a technik vyžaduje formulaci poněkud specifitějších kritických a analytických postupů, jakkoliv „systémové hledisko“ je nezbytnou součástí a předpokladem analýzy metody.⁴ Za východisko úvahy lze přijmout tezi Rutkeviče a Kogana, že mluvíme-li o metodách západní sociologie, nejde toliko o metodologii, nýbrž tak metodiku průzkumu. „Protikladnost v metodologii mezi buržoazní sociologií a marxismem je protikladem dialektiky a metafyziky, idealismu a materialismu v jejich aplikaci na poznání společnosti“, v oblasti „metodiky průzkumu však existují mezi marxisty

¹ V. V. Vodzinskaja, V. A. Jadov, *U polskih sociologov*, *Filosofskije nauki* 3/1963, 137.

² Stručný přehled časopisecké produkce z této oblasti podává např. L. N. Surovcev, *Marksistskaja sociologija i konketnyje socialnyje issledovanija*, *Filosofskije nauki*, 3/1963, 66n.

³ Stručnou rekapitulaci provádí např. V. V. Mšvenieradze v předmluvě k ruskému vydání knihy E. Gellner, *Words and Things*, Moskva 1962, 8n.

⁴ Pojem sociologická metoda zde přirozeně užíváme, jak je patrné z kontextu, v poněkud užším smyslu než jak vědeckou metodu obecně vymezuje V. Filkorn, *Úvod do metodologie vied*, Bratislava 1960, 16n.

a nemarxisty nejen rozdílly, ale i určitá shoda“.⁵ Je tedy zřejmě jedním z konkrétních úkolů marxistických sociologů najít a přesně vymezit sféru oné „určité shody“, což podle našeho názoru předpokládá studium v podstatě dvou základních vztahů:

1. studium vztahu metoda — realita, tj. zjištění, zda je metoda užitá v buržoazní sociologii reálně použitelná ke studiu té části sociální skutečnosti, těch sociálních jevů,⁶ které jsou i z hlediska marxistické teorie společnosti vědeckým problémem, což — vyjádřeno negativně — znamená eliminaci technik orientovaných na průzkum sociálních jevů nevýznamných, případně lokálně specifických nebo prostě uměle vykonstruovaných;

2. studium vztahu metoda — systém, tj. zjištění míry závislosti metody nebo techniky na teoretické soustavě, v jejímž rámci byla vypracována, míry deformace metody systémem, případně míry prověření dílčího aspektu koncepce výsledky získanými aplikací určitého metodického postupu.

Velmi obecně lze pak vzájemnou souvislost obou vztahů vymezit zdánlivě paradoxní tezí, že totiž čím je metodický postup poplatnější buržoazní sociologické soustavě vcelku nebo jejím obecným předpokladům, zejména pak ideologickým a apologetickým záměrům, tím je inadekvátnější sociální realitě, kterou má postihovat. Jako sféra oné „určité shody“ se pak zřejmě jeví ty metody, procedury a techniky, které jsou na obecných předpokladech soustavy dostatečně nezávislé a jsou orientovány na ty sociální jevy, které jsou pro marxistického teoretika společensky a teoreticky závažné. Tato oblast pak může být oblastí kritické analýzy a příslušných verifikačních kroků, které umožní využít určitého postupu v marxistickém konkrétním sociálním průzkumu. Bylo správně zdůrazněno (Kogan, Rutkevič, Katriak), že zapojením prověřeného postupu západní sociologie do kontextu marxistické metodologie se postup sám kvalitativně mění („nabývá jiného obsahu“), třeba formálně zůstal do značné míry identický.

Pokusíme se některá tato obecná hlediska konkretizovat na rozboru sociometrických metod, zejména pak Morenova sociometrického testu, který je jednou z běžných procedur západní sociologie a zejména sociální psychologie.

Marxistická sociologie se dosud zabývala sociometrií výhradně jako obecnou sociologickou teorií, byly analyzovány její teoretické zdroje, sociální podmíněnost a třídní funkce, byly posouzeny univerzalistické pretenze tvůrce sociometrie Jacoba L. Morena, rozebrány a věcně posouzeny jeho domněnky o sociometrii jako „nové biblii sociálního jednání“ atd.⁷ Není proto třeba rekapitulovat obecnou charakteristiku a hodnocení sociometrie jako atomistické varianty sociologického psychologismu, jako deformace výkladu sociální skutečnosti neoprávněnou generalizací experimentů provedených v úzce vymezených oblastech, jako reakčního pokusu o formulaci teoreticky a politicky účinného

⁵ N. M. Rutkevič, L. N. Kogan, *O metodach konkretno-sociologičeskogo issledovanija*, Voprosy filosofii 3/1961.

⁶ Pojem sociální jev vymezuje přesně M. Katriak, *K metodologickým problémom konkrétneho sociologického výskumu*, OMF, 2/1962, 124.

⁷ Srv. zejména M. Bachitov, *Ob odnoj novejšej socialnoj utopii*, Moskva 1958, týž *Čo je mikrosociológia*, Bratislava.

ekvivalentu marxismu a pod. Půjde nám spíše o pokus ukázat, kterými svými dílčími aspekty může být sociometrie užitečná v marxistické analýze společenského života, o vymezení oblastí, v níž jsou určité sociometrické postupy reálně použitelné.

Sociometrie nebyla původně Morenem koncipována jako obecná sociologická teorie, nýbrž byla poměrně úzce vymezena jako studium interindividuálních vztahů v malé sociální skupině, jako „studium evoluce a organizace skupin a postavení individuí ve skupinách“, jako „věda o organizaci skupin“.⁸ Moreno, původní profesí psychiatr, nepřikládal nejprve svým metodám jiný význam než dokonce jen význam psychoterapeutických, případně „socioterapeutických“ a diagnostických metod — bez nároků na jejich užití ve „světovém měřítku“. Koncepce světa jako „velikého blázince“ a „psychiatrické kliniky“ jako přiměřené oblasti sociometrického experimentu⁹ vznikla podstatně později (první sociometrické experimenty dělal Moreno už za první světové války v běženeckých táborech v Tyrolsku, popsal je však až ve třicátých letech). Někteří strážlivější západní badatelé se proto snaží „vrátit“ sociometrii do jejích původních hranic, vyslovují se o Morenově univerzalizmu s určitým despektem a snaží se „kult sociometrie“ (Kimball Young) překonat. Mc Kinney proto mluví o sociometrii výhradně jako o technice, která je užitečná potud, pokud pracuje se strukturou malé sociální skupiny a postihuje jeden její aspekt v termínech přitahování (attraction) a odpuzování (rejection).¹⁰ Kimball Young obdobně definuje sociometrii jako studium vztahů mezi osobnostmi se zvláštním zřetelem k určení přitahování a odpuzování uvnitř skupinové struktury,¹¹ naprosto stejně formuluje úkoly a meze užití sociometrie i Morenov žák N. Bronfenbrenner.¹² W. Hehlman okruh užití sociometrie ještě podstatněji zužuje na „psychodiagnostické stanovení sociálních vztahů mezi osobami téže skupiny pomocí testových metod“¹³ a zdůrazněním sociometrického testu jako dominantní metody se přibližuje pojetí Hofstätterovu.¹⁴

Již z těchto formulací, které je možno značně rozšířit, je zřejmé, že si mnozí západní sociologové a sociální psychologové uvědomují, že sféra adekvátního užití sociometrie je podstatně užší než Moreno předpokládal ve svých pozdějších vymezeních a že jeho obecná konstrukce (kterou Mesonéve ironizuje jako „quasi-mesianistickou“) je na původních metodických postupech víceméně nezávislá a že je tedy sama o sobě neznehodnocuje. Poznamenejme v této souvislosti ještě, že marxistický kritik tedy musí rozlišit, co Moreno svou koncepcí sám nabízí a jak je tato koncepcie přijímána, nechce-li podlehnout koncepcím obdobné mystifikaci jako sám její tvůrce. Na druhé straně je třeba ovšem říci, že i někteří

⁸ J. L. Moreno, *Méthode expérimentale, sociométrie et marxisme*, Cahiers internationaux de sociologie 4/1949, 44.

⁹ Srv. tamtéž, 51.

¹⁰ Mc Kinney, *Methodology, Procedure and Technique in Sociology*, in: *Modern Sociological Theory, Its Continuity and Change*, eds. by H. Becker and A. Boskoff, New York, 1957.

¹¹ K. Young, L. Friman, *Social Psychology and Sociology*, tamtéž.

¹² Srv. J. Mesonéve, *Psychologie sociale*, Paris, ed. Que sais-je?

¹³ W. Hehlman, *Soziometrie*, in: *Wörterbuch der Psychologie*, Stuttgart 1959.

¹⁴ P. Hofstätter, *Einführung in die Sozialpsychologie*, Stuttgart 1959, 316n.

speciálně orientovaní badatelé a přirozeně mnozí sociologové přeceňují význam sociometrie a přisuzují jí, podléhající do značné míry módnímu vlivu, ještě dnes význam, který očividně nemá a mít prostě nemůže.¹⁵ Ukazuje se tedy, že sociometrický systém vznikl (akcentujeme-li především jeho metodologické aspekty) absolutizací sociometrických metod jako jediných a dostačujících prostředků k získání úplné informace o sociální skutečnosti, jejich inadekvátním použitím v oblastech pro něž jsou nepřiměřené a generalizací závěrů z faktů jimi získaných na oblasti, v nichž údaje získávané nebyly a sociometrickými postupy principiálně ani získávány být nemohou a pro něž taková zobecnění prostě nutně neplatí. Ve prospěch tohoto hodnocení mluví zprostředkovaně, zůstaneme-li prozatím na bázi užití sociometrických postupů v západním sociologickém a sociálně psychologickém myšlení, ještě alespoň tyto tři okolnosti:

1. Sociometrických technik kromě Morena a jeho žáků užívají běžně i badatelé, kteří jsou s jeho obecnou koncepcí spjati jen velmi volně, nebo kteří dokonce základní premisy Morenovy prostě nepřijímají. Sociometrických procedur se např. užívalo při výběru velitelských kádrů nejen v USA, ale také ve Velké Británii a dokonce fašistickém Německu, užívá se jich běžně v „industriální sociologii“ (B. B. Gardner, D. G. Moore, G. A. Emler aj.), při průzkumech bojové morálky jednotek (Kretch, Crutchfield), ve vojenské sociologii (J. Masling, F. L. Greer, R. Gilmore aj.).

2. Oblastí nejčastějšího a nejběžnějšího užití je pak především dětská psychologie (H. H. Jenningsová, E. B. Hurlocková), tedy oblast, pro niž byly techniky Morenem původně koncipovány: studium struktury dětských, zejména žákovských kolektivů. Proto je i marxističtí dětští psychologové Clauss a Hiebsch uvádějí bez komentáře jako dílčí postupy k zjištění určitého aspektu struktury dětského kolektivu,¹⁶ Zehner a Hoff je doporučují jako vhodnou formu pro předběžnou orientaci o vztazích ve třídě.¹⁷

3. Lze i z hlediska jakési „imanentní kritiky“ sociometrie ukázat, že Morenovo hodnocení sociometrických technik jako vcelku dostačujících prostředků k získání úplné základní informace o sociální skutečnosti je nezdůvodněné a dokonce v logickém rozporu s vlastními předpoklady. Sociometrický test, který je základní technikou sloužící k odhalení morenovské „mikrostruktury“ skupiny, nemůže totiž ani v kombinaci s ostatními právě jen sociometrickými postupy postihnout např. tzv. „retrojektovaný teleelement“ individuí, která jsou mimo skupinu. Pojem teleelement označuje v Morenově pojetí „nejjednodušší jednotku citu, která se předává od jednoho individua k druhému“, prostorovou projekci citu. „Sociální atom“ individua tvoří pak suma těchto teleelementů, a to jak projektovaných, které reprezentují potenciální a reálné citové vazby individua k jiným jedincům, tak retrojektovaných, které vyjadřují obdobné vztahy jiných individuí k danému jedinci. Pomineme-li prozatím evidentní psychologickou redukci sociální struktury na strukturu emocionálních vazeb, je i z vlastního sociometrického hlediska

¹⁵ Srv. např. J. E. Anderson, *Methods of Child Psychology*, in: *Manual of Child Psychology*, New York 1947, 36.

¹⁶ Clauss, Hiebsch, *Kinderpsychologie*, Berlín 1958.

¹⁷ Sborník *O pozorování a hodnocení žáků*, Praha 1962, 74–77.

zřejmě, že jakkoli rozsáhlé užití sociometrických postupů je s to postihnout právě jen „infrastrukturu skupiny“, totiž neúplnou sumu vazeb, a sociometrický obraz většího seskupení lidí, který Moreno důsledně chápe v intencích svého sociologického atomismu jako sumu popsaných sociálních struktur na nižší úrovni, je nutně neúplný.

Pokusme se nyní, po této stručné charakteristice postavení sociometrie v západním sociologickém myšlení, nejprve popsat a pak z hlediska marxistické sociologie posoudit tzv. sociometrický test. Moreno sám uvádí 10 základních procedur a technik¹⁸ a z jejich prostého výčtu je zřejmé, že jsou výrazně ovlivněny původními cíli psychiatrickými a psychotherapeutickými a že za sociologické postupy ve vlastním smyslu lze pokládat jen první čtyři (test prvního seznámení, sociometrický test, test rolí a test vzájemného přizpůsobení), za specificky sociometrický právě jen sociometrický test. Byl poprvé publikován v roce 1934,¹⁹ v pozdějších letech pak doplněn zejména v interpretační části a ve způsobech kvantitativního (statistického) a grafického vyhodnocení, v literatuře se také nejčastěji uvádí a je právem pokládán za „typický sociometrický postup“.²⁰ Řidčeji se uvádí také sociodrama, které však jako varianta psychodramatu je postupem spíše psychologickým a posouzení jeho hodnoty by mělo proto být předmětem zájmu speciálních disciplin.²¹

Obecné konstatování předností sociometrického testu, totiž všestrannost použití, poměrně lehké vyhodnocení, snadná praktická proveditelnost atd., jak je uvádí např. G. Bastin,²² není samozřejmě hodnocením, jakkoli je takové konstatování v určitých mezích zdůvodněno. Řada sociologů upozornila na to, že právě vnější jednoduchost testu, obdobně jako je tomu u anket a interviewů, často zavádí a že proto „v neodpovědných rukou, traktován jako jediné zřídlo vědění, může přinést více škody, než užítku.“²³ Předběžně lze vymezit sféru užití sociometrického testu výčtem základních údajů, které lze jeho aplikací získat o malé sociální skupině:

1. zjištění struktury základních realizovaných vazeb ve skupině (vztahy sympatie, antipatie, případně lhostejnosti);
2. zjištění nerealizovaných (potenciálních) vazeb (přání navázat kontakt s některou osobou téže skupiny);
3. identifikace osob vyžadujících zvláštní pozornosti (izolovaných jedinců a jedinců s největším počtem „retrojektovaných vazeb“, tzv. hvězd);

¹⁸ J. L. Moreno, *Sociometry, Experimental Method and the Science of Society*, New York 1951, rus. vyd. 1958, 77–78, *Méthode expérimentale...*, 57. V anglickém ani ruském vydání Sociometrie není uvedena 7. metoda (sociodrama), v *Méthode expérimentale* 10. metoda (obecné studium jednání in situ).

¹⁹ J. L. Moreno, *Who Shall Survive*, Washington 1934.

²⁰ Srv. např. La Pierre, Farnsworth, *Social Psychology*, 3rd ed., New York 1949, 536.

²¹ Matejko uvádí, že sociodrama jako „metoda skupinové terapie“ je v modifikované podobě součástí školení vedoucího personálu velkých průmyslových podniků USA. *Sociologia przemyslu u SZA*, Warszawa 1962, 127.

²² G. Bastin, *Les techniques sociométriques*, Paris 1961, 6.

²³ M. Pilkiewicz, *Techniki socjometryczne*. Wprowadzenie do badań. *Psychologia wychowawcza*, 4/1962, 433.

4. odhalení vztahu mezi vnitřní strukturou skupiny a její vnější, obvykle autoritativně danou podobou;

5. zjištění podskupin uvnitř skupiny;

6. srovnání vnitřní struktury skupiny se strukturou analogických skupin a zjištění „míry intenzity skupinového života“;

7. popis změn, k nimž došlo ve struktuře skupiny v určitém období.

Jakým způsobem se tyto údaje o skupině získávají? Základní materiál se získává tak, že každý člen skupiny má uvést podle nějakého kritéria (o němž Moreno říká, že musí vyvolávat netoliko verbální — jak je tomu ve freudismu — ale alespoň myšlenou konkrétní aktivitu) několik osob, s nimiž je v kontaktu nebo by v kontaktu chtěl být, případně s nimiž si nepřeje být ve styku. Počet vybraných osob může být buď neomezený, nebo může být badatelem předem stanoven (obvykle 3—5 osob). Po dotazovaných osobách se neřádá nic než uvedení jmen osob, které vybírá pozitivně nebo negativně a jejich seřazení podle intenzity reálné nebo potenciální vazby. Na kritéria výběru se klade požadavek, aby nebyla příliš obecná (kdo je vaším přítelem), nýbrž aby se vztahovala k nějaké konkrétní formě sociálního styku. Klasifikaci sociometrických kritérií podává podrobně N. E. Grounlund.²⁴ Je obvyklé užívat tři základních kritérií: společná pracovní činnost, společná zábava, společný kulturní styk, u dětí případně společná hra.²⁵ Počet kritérií při jednom testu je vhodné omezit maximálně na 5 včetně negativních. Údaje lze získat individuální rozmluvou, vyplněním dotazníku, u dětí výběrem fotografií a pod.

Získaný materiál se předběžně zpracuje do sociometrické tabulky, v níž se запиší jména osob (obvykle abecedně) horizontálně a vertikálně a do příslušných políček se horizontálně zapisují číslicemi, které označují pořadí výběru, vybrané osoby. Při neomezeném počtu výběrů se na pravé straně sumarizuje počet pozitivních a negativních výběrů, ve spodní části tabulky se pak sečítá kolikrát byla osoba vybrána pozitivně a kolikrát negativně. Je obvyklé při různosti pohlaví ve skupině dělit tabulku podle pohlaví a v sumarizaci rozlišovat výběr uvnitř téhož pohlaví (označováno SS — same sex) a výběr vnější (OS — opposite sex). Sociometrická tabulka dává jednak obraz „sociometrického statutu“ jednotlivých osob, to jest obraz o postavení jednotlivce ve skupině z hlediska daného kritéria, a je východiskem ke zhotovení individuální „sociometrické karty“, jednak je základem, z něhož vycházejí v podstatě všechny způsoby vyhodnocení sociometrického testu.

Nejběžněji se užívá analýzy grafické, která je neobyčejně výhodná pro přehlednost a jednoduchost, s níž postihuje rozvržení osob ve skupině, je však málo užitečná při srovnávání situace v analogických skupinách. Nejčastější formou grafického zpracování je tzv. kruhový sociogram, který se zhotovuje tak, že na soustředěné kruhy, jejichž počet je dán maximálním počtem výběrů, které získal některý člen skupiny, plus jeden, se zanášejí osoby podle počtu obdržených výběrů. Šipkami se pak označuje, kým byla osoba vybrána, různými druhy čar

²⁴ N. E. Grounlund, *Sociometry in the Classroom*, New York 1959.

²⁵ Mesonéve, c. d., 93.

se postihuje pořadí výběru nebo různá kritéria. Vedle kruhového sociogramu se někdy konstruují neuspořádaný sociogram, který je málo přehledný a bývá toliko východiskem k zhotovení jiných druhů sociogramů, a sociogram hierarchický, který je použitelný jen ve skupinách o určité specifické struktuře a jehož zhotovení je poměrně náročné. Kromě těchto typů sociogramů (sociogramy skupinové) lze konstruovat jednoduché sociogramy individuální, které zachycují vazby určitého jedince ve skupině.

Další způsoby vyhodnocování sociometrického testu byly zavedeny ve čtyřicátých letech a později a Moreno jich sám neužíval. Rozvinuli je zejména Morenova spolupracovnice H. H. Jenningsová, L. D. Zeleny, C. P. Loomis, C. H. Proctor, J. C. Kinney, O. Smucker aj. Jde zejména o detailnější kvantitativní rozbor, který se uskutečňuje v podobě indexové analýzy, analýzy statistické a matriční. Uvedme alespoň základní údaje o kvantitativním rozboru, který umožňuje srovnávat „sociometrickou situaci“ v analogických skupinách s různým počtem osob. (Tyto údaje mají vysloveně ilustrativní charakter a nevyčerpávají zdaleka rozsáhlou škálu kvantitativních způsobů vyhodnocování.) Základním údajem je stanovení „expanzivity skupiny“ (group expansiveness):

$$E = \frac{V_{p+n}}{N},$$

kde V_{p+n} — počet všech výběrů ve skupině, N — počet členů skupiny. Vzorec je použitelný přirozeně jen při neomezeném počtu výběrů. Obdobně se stanoví skupinová soudržnost (group cohesion):

$$C_o = \frac{V_p}{C_2^N},$$

kde V_p — počet vzájemných (oboustranných) výběrů, C_2^N se pak rovná počtu možných dvojic ve skupině, takže

$$C_2^N = \frac{N(N-1)}{2}$$

při neomezeném počtu výběrů,

$$C_2^N = \frac{d \cdot N}{2}$$

při omezeném počtu výběrů (d je počet možných výběrů). Podobně se stanoví skupinová spojitost (group coherence) a integrace skupiny (group integration).

Lze přirozeně uvést celou řadu dalšího zpracování získaného materiálu, což ovšem není úkolem tohoto článku a podaný stručný nárys snad splní základní informativní funkci.²⁶

Z popisu sociometrického testu je zřejmé, že jde o techniku výrazně dílčí se značně úzce vymezenou sférou užití:

1. Použijeme-li Katriakova dělení konkrétních výzkumných metod na metody orientované k zjištění objektivní stránky společenských jevů a na postupy sloužící k získání informací o subjektivní, psychologické stránce společenských jevů, patří sociometrický test zřejmě do druhé skupiny, které mají — což přímo plyne

²⁶ Podrobnější popis v G. Bastin, c. d. a M. Pielkiewicz, c. d.

ze základních teoretických principů marxistické sociologie — doplňkový charakter.²⁷ Lze proto přijmout konstatování, že „za pomoci sociometrických metod lze získat některé konkrétní popisy psychologických vztahů mezi členy určité sociální skupiny, je však nepřijatelné pokládat studium a měření psychologických vztahů za dostačující pro pochopení všech společenských jevů.“²⁸

2. V tomto smyslu lze proto sociometrický test pokládat spíše za užitečný postup sociálně psychologický než sociologický par excellence, jakkoliv nemá smysl v této souvislosti rozvířovat nějaký „kompetenční“ spor.²⁹ Sociální psychologie se nám jeví totiž určitými svými aspekty nepochybně jako „pomocná věda sociologická“ a většina badatelů rezignuje vcelku právem na stanovení striktní hranice mezi styčnými oblastmi předmětů obou disciplín.³⁰

3. Užití sociometrických technik je zásadně možné jen v malých sociálních skupinách a to za předpokladu, že se lidé v nich vzájemně znají natolik, aby mohli provést požadovaný výběr, resp. aby výběr měl prostě smysl. Není třeba přit se o „modální číslo“ malé sociální skupiny (Becker, Simmel, James), lze ji předběžně vymezit o b e c n ě schopností vzájemného poznání, v krajním případě alespoň identifikace členů ve skupině. K o n k r é t n í sociální skupinu je třeba ovšem definovat jejím postavením a funkcí v širší sociální struktuře. Je zřejmé, že jde o skupiny typu: pracovní brigáda, školní třída, studijní skupina, malá vojenská jednotka, osazenstvo téhož pokoje, obyvatelé téhož domu atd. Generalizace poznatků zjištěných na této úrovni aplikovaná na strukturu kvalitativně vyššího typu je ovšem nevědecká a sociologicky bezcenná.

4. Aplikace sociometrických postupů je možná výhradně jen při použití dalších výzkumných technik a zejména v kombinaci s objektivními metodami, které verifikují výsledky získané sociometrickou technikou a zařazují údaje jí získané do širšího výzkumného komplexu, v jehož rámci jsou údaje výrazně dílčími. Umožňují totiž v podstatě jen popis daného stavu v daném časovém intervalu a zásadně nedávají možnost zjištění jeho příčin. Adekvátní interpretace údajů je možná proto právě jen v závislosti na údajích získaných jinými prostředky: zůstaneme-li pouze ve sféře sociálně psychologické, nelze např. z izolovanosti individua usuzovat přímo na jeho nepřízpůsobivost, obdobně jako individua emocionálně nejexpanzivnější nelze prostě pokládat za „spontánní vedoucí“ skupiny atd.³¹ Proto se dnes již obvykle doplňují sociometrické postupy také studiem řady dalších korelací: sociometrický status v korelaci s úrovní inteligence, charakterového typu, věkem, etnickými, sexuálními, sociálně ekonomickými a pod. činiteli.

5. Užití sociometrických postupů je však nepochybně užitečné právě proto, že

²⁷ M. Katriak, c. d., 130. Nad touto klasifikací se z málo pochopitelných důvodů podivuje Surocev, c. d.

²⁸ K lo f á č, T l u s t ý, *Krizis empiričeskoj sociologii*, *Voprosy filosofii*, 11/1960, 105.

²⁹ S. Baley uvádí sociometrické metody jako postupy specificky sociálně psychologické, což je ostatně v literatuře dosti obvyklé. *Wprowadzenie do psychologii społecznej*, Varšava 1959, 28n.

³⁰ Srv. např. A. Jurovský, *Pojem a postavenie sociálnej psychológie*, *Československá psychologie* 2/1963, 107.

³¹ M. Pilkiewicz, c. d., 2. část.

umožňujú promyšlenejši a s väčšou pozitívnou znalosťou riadiť a ovplyvňovať určitý typ sociálnych vzťahov, ktoré sú buď opomíjané, alebo sú predmetom spíše nahodilého ovplyvňovania. Jejich aplikácie, ktoré vyplývajú z niektorých publikovaných údajov, majú napríklad v pracovných brigádach dokonca bezprostredný ekonomický efekt, ktorý sa prejavuje znížením intenzity práce a materiálových ztrát.³² Jejich užitie má tiež reálny význam pre úplnejšie hodnotenie vnútornej situácie v malých skupinách a v tomto zmysle je zaujímavým spôsobom aplikované na brigády socialistických prác v Poľsku napríklad Zaborowski.³³

Jakkoliv význam sociometrických techník nelze přeceňovat, okruh jejich užití — v rozporu s Morenovými pretenziami — je jak zřejmo poměrně úzký, a jakkoliv jde o postupy výrazně dílčí, lze jich zřejmě využít v rámci marxistické sociologie a zejména v praktické řídicí činnosti v průmyslových podnicích, ve školách apod. Mohou najít po příslušných verifikačních krocích, opřených o detailnější rozbor již získaných výsledků, rozsáhlé užití. Právě v socialistické společnosti, která buduje lidské vztahy na podstatně jiných společenských i vědeckých předpokladech než společnost kapitalistická, mohou sociometrické techniky plnit podstatně přiměřenejší funkci, než třeba v buržoazní industriální sociologii nebo zprofanované „teorii lidských vztahů“.

POZNÁVANIE A PRAVDA

MICHAL SUCHÝ

Novovznikajúce poznatky sa okrem iného vyznačujú tým, že sú odrazom iných stránok vecí a javov, prípadne sú hlbším poznaním už známych stránok ako poznatky, ktoré sme si už osvojili. A práve táto okolnosť má v procese poznávania dôležitý význam. Proces poznávania sa uskutočňuje tak, že človek posudzuje a hodnotí nové fakty na základe už osvojených poznatkov. Preto závery z týchto faktov, ba aj tieto samotné fakty sú navyhodnávane viac alebo menej určované predošlým stavom a povahou poznania. V dôsledku toho, že nové fakty obyčajne nerušujú predošlé predstavy a dostávajú sa do protirečenia s predošlými teóriami, a to tým viac, čím hlbšie a všestrannejšie odrážajú veci a procesy, okolo nových objavov vždy vznikali a vznikajú spory. Takéto spory sa neobmedzujú len na príslušnú devnú disciplínu, ale prechádzajú aj na pole filozofických, a najmä gnozeologických otázok.

Teda problém, o ktorom hovoríme, je problémom overovania pravdivosti, prípadne nepravdivosti novovznikajúcich poznatkov. Ľudia hodnotia a vysvetľujú nové fakty na základe tých poznatkov, ktoré získali už skôr. Potom je celkom pochopiteľné, že novým faktom vtlačajú pečať predošlých poznatkov, že nové fakty sa snažia vtlačiť do rámca predošlých teórií. Musíme si však uvedomiť, že

³² Srv. například Van Zelst, *Sociometrically selected work team increase production*, *Personel Psychology*, 5/1952.

³³ Z. Zaborowski, *Współdziałanie w brigadzie roboczej*, *Studia socjologiczne*, 3/1961, 157n